

STUDIE

ČTENÁŘSKÉ SPOLKY A VEŘEJNÉ KNIHOVNY OPAVSKA OPTIKOU
DOBOVÉHO TISKU

Jana Brožovská Onderková (Opava)

Reading Societies and Public Libraries in the Opava Region: A Study through the Lens of Contemporary Press

Abstract: The paper explores the history of reading societies and public libraries in Opava in the nineteenth century, with particular attention to German reading societies and selected public libraries in the city. Since virtually no archival materials documenting the activities of these societies have been preserved, the article demonstrates the potential of periodical press as a source for reconstructing their historical development.

Keywords: Czech lands – Opava – periodicals – librarianship – German public library

Tematika spolkové činnosti spojené s osvětou a národním hnutím na Opavsku je po řadu desetiletí námětem odborných a popularizujících studií.¹ K poznání historie čtenářských spolků a veřejného knihovnictví v Opavě je možno využít archivního materiálu.² Život spolků, jejich cíle a členskou základnu přibližují rovněž zprávy zveřejňované v periodickém tisku vycházejícím v Opavě a regionu Rakouského Slezska, ačkoliv novinové zprávy velmi často odrážejí subjektivní názory autora.³

Město Opava patřilo na konci 19. a počátku 20. století mezi města střední velikosti (v roce 1880 mělo město 20 562 obyvatel, do roku 1900 vzrostl počet obyvatel na 26 748). Od poloviny 19. století až do spojení československé části Slezska

s Moravou v roce 1928 sídlily v Opavě zemské úřady.⁴ Většina obyvatel města se hlásila k německé obcovací řeči. Podle výsledků sčítání lidu z let 1880–1890 podíl Němců z celkového počtu obyvatel Opavy činil 80–90 %. Teprve po roce 1918 se počet Čechů ve městě zvyšoval. Vesnice soudního okresu Opava-venkov obklopující město byly převážně české.⁵

Opava ležela na hranicích s pruskou částí Slezska, osídlena s regionem obývaným převážně zemědělským obyvatelstvem slovanského jazyka (jižní část tehdejšího okresu Ratiborř).

V regionu se od 2. poloviny 19. století projevoval vliv ostravské průmyslové oblasti, kde obyvatelstvo i z regionu Opavska nacházelo stále více pracovních příležitostí.

¹ Zájem historiků o české spolky v Opavě a na Opavsku je kontinuální, počátky výzkumu zaměřeného na německé spolky a organizace v rakouské části Slezska jsou spojeny se sedmdesátými léty 20. století, např. GAWRECKI 1970. Ze starších prací zaměřených na problematiku čtenářských spolků a lidových knihoven, osvěty uvádíme např. ČEPELÁK 1933; FICEK 1949; BAKALA 1968. Z novějších prací např. KNAPÍKOVÁ 2007; PELC 2010; ŠÍL 2010; ŠOPÁK 2013 a 2014; SOSNA 2016. Informace o spolkové činnosti v Opavě a okolí v 1. polovině 19. století přináší také např. edice soukromé korespondence a publicistické činnosti právníka Jana Kozánka. FIŠER 1999.

² K poznání historie čtenářských spolků a veřejně přístupných knihoven na Opavsku v 19. století je možno využít fondů uložených v Zemském archivu (dále ZA) v Opavě. Fond Zemská vláda slezská (dále ZVLS) se nedochoval v celistvé podobě, pro studium historie čtenářských spolků a veřejně přístupných knihoven je možno využít pouze omezeně. V ZA v Opavě je uložen také archiv Matice opavské mapující především české osvětové, školské a společenské aktivity ve městě a v regionu Opavska. Na rozdíl od fondu ZVLS se archiv Matice opavské dochoval v celistvé podobě.

³ Činnost německých spolků v Opavě sledovalo především poloúřední periodikum *Troppauer Zeitung*, částečně také periodikum *Deutsche Wehr*. České noviny vycházející v Opavě *Opavský Besedník* a *Opavský Týdenník* nesledovaly německou spolkovou činnost ve městě a jeho okolí detailně a soustavně. Příležitostně se díky dopisovatelům setkáváme s informacemi o spolkovém životě v Opavě i v periodickém tisku vycházejícím mimo region Opavska, např. v novinách *Silesia* vycházejících v Těšíně, v periodiku *Ostrauer Zeitung* nebo *Olomouckých novinách*. Nepravdělně o dění v Opavě a okolí informovali dopisovatelé novin vycházejících v Praze, jako byly v předběřznovém období *Pražské noviny* nebo beletristický časopis *Světlozor*, do jehož ankety o veřejně přístupných knihovnách konané v sedmdesátých letech 19. století přispěli také abonenti z okolí Opavy.

⁴ Opava byla sídlem zemské vlády slezské, slezského zemského sněmu a dalších správních a samosprávních institucí s celozemskou působností. BARTOŠ – SCHULZ – TRAPL [1995], s. 36; ŠŮSTKOVÁ 2011, s. 25.

⁵ V soudním okrese Opava-venkov převažovalo české obyvatelstvo. Převažující české osídlení bylo charakteristické i pro oblast východně od Opavy, v oblastech na jiho- a severozápad od města postupně převažovalo německé osídlení (soudní okresy Vítkov a Odry, Bruntál, Krnov). BARTOŠ – SCHULZ – TRAPL [1995], s. 37 a 49–85.

Opavský průmysl byl zaměřen na výrobu strojírenskou (výroba šicích strojů Minerva a další strojírenské podniky), slévárenskou, textilní (přádelna a tkalcovna bratrů Hatschků) a potravinářskou (závod na výrobu cukrovinek Fiedor, lihovar, pivovar a rafinérie cukru). K větším průmyslovým podnikům mimo město patřily na konci 19. století chemická a farmaceutická továrna G. Hella (a od počátku 20. století dále podnik vyrábějící barvy a laky) v Komárově, železárny v Brance u Opavy a papírna Carla Weissshuhna v Žimrovicích. Ve venkovských obcích soudního okresu Opava, vzhledem k charakteru zemědělské produkce, převažovalo cukrovarnictví a lihovarnictví. Od roku 1855 bylo město připojeno k severní dráze Ferdinandově (železnice Svinov–Opava) a získalo tak železniční spojení s Vídní. V následujících desetiletích byly budovány železniční tratě lokální i mezistátní úrovně (např. 1872 spojení s Krnovem, 1892 s Horním Benešovem, 1895 spojení s tehdy pruskou Ratiboří).⁶

Čtenářské společnosti a knihovny v Opavě v první polovině 19. století

V poslední třetině 18. století začaly v západní Evropě vznikat podle britských vzorů první čtenářské společnosti, které byly spojeny především s měšťanstvem. V období končícího 18. století se prosazoval extenzivní přístup k četbě, čtenářské společnosti mohly zprostředkovat, díky subskripci, svým členům novinky, zejména z oblasti beletrie a publicistické tvorby (periodický tisk), které tehdejší veřejně přístupné a odborné knihovny nemohly vzhledem k omezeným možnostem nebo zaměření nabídnout. Dalším impulsem k rozvoji čtenářských společností bylo společenské hledisko a také snaha měšťanů o duchovní emancipaci. Jak uvádí Engelsing,⁷ kniha v tomto období stála společně se změnami, které přinášel konec 18. století, na počátku aktivního zapojení měšťanských vrstev do veřejného života.

Obdobně jako v dalších městech habsburské monarchie započal spolkový život v Opavě na sklonku 18. století v čtenářských klubech u tiskáren a knihkupectví. V Opavě působila v této době tiskárna a knihkupectví Johanna Trasslera v Opavě, Franz Anton Voglesinger provozoval kromě tiskárny také půjčovnu knih a knihkupectví. Trasslerova tiskárna svoji produkci zaměřila i na zahraniční encyklopedickou literaturu, tituly z oblasti přírodovědy, filosofie. Z oblasti beletrie se zaměřovala především na přetisk francouzské produkce (edice *L'amateur de la littérature française*). Edice byla úspěšná, v roce 1784 evidoval Trassler 800 předplatitelů.⁸ Ve 40. letech 19. století se v Opavě objevily první spolky kulturního charakteru, k nejstarším patřilo Casino založené roku 1846 a mužský pěvecký spolek (Troppauer Männergesangsverein), který započal svou dlouholetou činnost roku 1847.⁹

Jedním z pramenů, které informují o kulturním a spolkovém životě předbřeznové Opavy, jsou zprávy dr. Jana Kozánka,¹⁰ který v letech 1844–1848 pracoval jako koncipient u opavského advokáta Karla Dietricha.¹¹ V českém periodickém tisku referoval o opavských spolcích Casino a Česká Beseda, jejich členech, odebíraných novinách, časopisech a knihách. Dr. Jan Kozánek se v Opavě zapojil do spolkového života, byl členem dvou čtenářských společností, patřil i mezi uživatele níže uvedené knihovny založené Janem Filípkem z Kateřinek.

Čtenářská a pěvecká společnost Česká Beseda v Opavě 1844–1848

V době příchodu Jana Kozánka do Opavy v říjnu 1844 již v Opavě existovala stolní společnost Česká Beseda (na rozdíl od německých spolků ve městě nepatřila mezi registrované spolky). Sdružovala se zde opavská česká inteligence (řada z účastníků se v dalších desetiletích aktivně angažovala v osvětě zaměřené na venkovské obyvatelstvo Opavska). Mezi členy Besedy nalezneme většinou duchovní, např. buditele pruských Moravců¹² hlučinského kaplana Cypriána Lelka,¹³ opavského probošta P. Josefa

⁶ Podrobný historický, hospodářský a kulturní vývoj města zpracovává např. kolektivní monografie Opava. MÜLLER, 2006.

⁷ ENGELSING [1974], s. 221–222.

⁸ ELVERT 1854, s. 93. Dochované exempláře z Trasslerovy tiskárny v Knihovně Slezského zemského muzea v Opavě jsou opatřeny exlibris příslušníků tehdejší opavské inteligence (starosty města J. J. Schöbera nebo hejtmána Opavského kraje E. Mükusche) i místní aristokracie (např. Sedničtí z Choltic, Sobek-Skal). ŠOPÁK 2014, s. 67.

⁹ Více k opavskému mužskému pěveckému spolku ŠOPÁK 2013, s. 26.

¹⁰ Jan Kozánek (1819–1890), advokát, v letech 1867–1890 poslanec Moravského zemského sněmu za Moravskou národní stranu, člen obecního zastupitelstva v Kroměříži. V letech 1845–1848 působil v Opavě jako koncipient v advokátní kanceláři dr. Karla Dietricha. Již v době opavského působení se aktivně zapojil do politického, spolkového života. Působil jak v německých, tak i českých spolcích a společnostech. Po odchodu z Opavy a působení ve službách zemské vyvazovací komise na Svitavsku se v roce 1851 usadil jako notář a advokát v Kroměříži, kde působil až do smrti. Podporoval české školství (spoluzakladatel českého gymnázia v Kroměříži), rolnické hospodářské spolky. Byl aktivní v řadě spolků, patřil k zakladatelům a členům Občanské besedy v Kroměříži. FIŠER 1999.

¹¹ Karl Dietrich (1811–1889), advokát, poslanec a hejtmán zemského sněmu a starosta Opavy v letech 1862–1869. Pocházel z Jihlavy, od roku 1845 působil jako advokát v Opavě. V revolučním roce 1848 se zapojil do politického dění, podporoval volby do frankfurtského parlamentu i vídeňskou revoluci. Po potlačení revoluce byl vězněn. Po roce 1861 se opět zapojil do politického a veřejného života. BSSM Nová řada 8 (20), Supplementum, s. 29.

¹² Termínem Moravci je označováno obyvatelstvo Ratibořska, které používalo slovanský (moravský) jazyk.

¹³ P. Cyprián Lelek (1812–1883), kněz, buditel a osvětový pracovník. Pocházel z Dolního Benešova, profesní život spojil s duchovní službou a osvětovým působením mezi slovanským obyvatelstvem ve venkovských obcích tehdejšího Pruského Slezska (Bavorov, dnes Baborów v Polsku, Oldřichov, Hlučín, Wódka). V době studií na univerzitě ve Vratislavi přivedl L. k osvětové a národní práci J. E. Purkyně. Udržoval kontakty s českým prostředím v Opavě, publikoval v českých novinách (*Národní listy*, *Květy*, *Opavský besedník*, *Opavský týdeník* apod.), věnoval se literární činnosti. Jeho hlavní úsilí směřovalo k duchovnímu i materiálnímu povznesení venkovského slovanského obyvatelstva v pruské části Horního Slezska (zejména Ratibořska) a zachování moravského jazyka. Angažoval se ve veřejném životě, byl poslancem frankfurtského parlamentu. BSSM 2, s. 74–75.

Schuma,¹⁴ P. Ludvíka Ochranu¹⁵ nebo katechetu opavského gymnázia dr. Josefa Mikulu,¹⁶ který byl už v době svého univerzitního studia členem čtenářského spolku ve Vídni, dále lékaře, úředníky, pedagogy, svobodného sedláka z Kateřinek Jana Filípka¹⁷ nebo hudebníka a skladatele Jana Živsu (v Opavě působil v letech 1840–1860), také kostelníka¹⁸ u sester německého řádu Jana Rybu.¹⁹

Jak uváděl Kozánek v *Pražských nowinách* v březnu 1847, řada z účastníků setkání nebyla místními, slezskými rodáky, s Opavou je pojila jejich profesní kariéra. Odebírali český tisk, periodika *Včela*, *Květy*, *Posel* a *Pražské nowiny*. Opavská společnost předbřeznového období nebyla národnostně rozdělena. Jak Kozánek uvádí v dopise Aloisi Vojtěchu Šemberovi, setkání stolní čtenářsko-pěvecké společnosti se účastnili jako posluchači i někteří opavští Němci „*Heute ist wieder Czechische Beseda, wir werden zuhören*“.²⁰ Mnohé z členů této stolní společnosti nalezneme mezi čtenáři knihovny, kterou v obci Kateřinky u Opavy (dnes městská čtvrť Opava-Kateřinky) založil jeden z členů Besedy Jan Filípek.

Filípkova knihovna v Kateřinkách

Venkovské obyvatelstvo v předbřeznovém období preferovalo, podle vzpomínek pamětníků,²¹ tradiční četbu v podobě kalendářů, kancionálů, modlitebních knih, nebesklíčů, kronik z jindřichohradecké Landfrassovy, opavské Trasslerovy nebo Škarniclovovy tiskárny v Uherské Skalici kolportovaných na místních jarmarcích. Kolportáž byla na Opavsku a v přílehlých oblastech Pruského Slezska organizována

katolickými duchovními (P. Ludvík Ochra na Opavsku, v pruské části Slezska P. Cyprián Lelek). Podle dopisovatelů lokálních periodik ještě v šedesátých letech větší část „vzdělanějších sedláků“ dávala přednost německým novinám.²²

Knihovna založená rolníkem a pozdějším starostou obce Kateřinky Janem Filípem podle dochovaného seznamu čítala 233 knih, obsahově byl fond určen nejen místnímu, venkovskému obyvatelstvu, ale také inteligenci. Katalog Filípkovy knihovny obsahoval tituly, výpůjčky jednotlivých titulů i jména vypůjčitelů. Kolem knihovny se vytvořil okruh stálých čtenářů. Kromě členů České Besedy (Kozánek, Živsa) a kateřinského učitele převažovalo místní zemědělské obyvatelstvo. V seznamu uživatelů knihovny však nalezneme i příslušníky německé inteligence ze sousední Opavy a jejího okolí. Filípek dokázal propagovat čtení mezi obyvateli Kateřinek i okolních obcí, přestože se většina venkovanů ve volném čase věnovala zcela jiným aktivitám. Jak poznamenal v článku pro *Pražské nowiny* v roce 1847 J. Kozánek: „... *sprostý lid nekupuje zde ještě žádné knihy a hrá raději v karty nežli čte* ...“.²³ J. Filípek považoval knihu za prostředek k duchovnímu a hmotnému povznesení venkovského obyvatelstva. Ve svém konání se už mohl inspirovat i didaktickými příklady, které často nenásilnou formou, třeba v podobě zábavné povídky, přinášela tehdejší periodika.²⁴

Dobovému vkusu odpovídalo složení fondu této knihovny, který obsahoval soudobou beletrii i klasické autory (H. Ch. Andersena, M. Cervantese, J. Swifta nebo A. S. Puškina, z českých to byli J. K. Tyl, B. Němcová, K. Sabina, V. V. Tomek apod.). V německém originále

¹⁴ P. Josef Schum (1816–1901) pocházel ze Slavonic, vyrůstal u strýce na faře v Bílovicích na Slovácku. Po absolvování bohosloveckého semináře v Olomouci působil od roku 1840 jako kooperátor v Bruntálu, téhož roku byl přeložen do Opavy. V roce 1844 vstoupil do řádu německých rytířů. Od roku 1852 byl superiorem kláštera sester řádu německých rytířů, od roku 1861 farářem (od 1878 proboštem) u kostela P. Marie, opavským děkanem. Angažoval se v podpoře křesťanskosociálního hnutí v Opavě, byl národnostně tolerantní (předsedal Katolicko-politickému Casinu, podporoval Spolek katolických tovaryšů v Opavě, podporoval vydávání katolické literatury a byl jedním ze zakladatelů německo-české knihovny spolku Katholischer Leseverein). Josef Schum jubilant 1889, s. 1; Probošt Schum † 1910, s. 4.

¹⁵ Ludvík Ochra (1814–1877), kněz, organizátor osvětové činnosti na Opavsku. Po absolvování bohosloveckého studia v Olomouci působil na opavském venkově (Komárov, Stěbořice), kde se aktivně zapojil do osvětového i českého národního hnutí (podpora kolportáže českých katolických knih a zakládání knihoven, dále podpora abstinčního hnutí a hospodářských a pěveckých a čtenářských spolků, rolnických záložek apod.). Byl spoluzakladatelem Matice opavské, podporoval vznik českého gymnázia v Opavě. Jeho osvětová a národní činnost se zaměřila i na venkovské obyvatelstvo ze sousedních oblastí Pruského Slezska. BSSM 8, s. 76–77.

¹⁶ ThDr. Josef Mikula (1816–1881) studoval teologii v Olomouci a ve Vídni, v roce 1843 mu byl udělen doktorát. Ve čtyřicátých letech působil jako kooperátor u farního kostela v Opavě a jako katecheta a profesor na vyšším gymnáziu tamtéž. Od roku 1853 působil na teologické fakultě v Olomouci, od roku 1855 zastával funkci rektora. Roku 1866 byl jmenován farářem v Mohelnici. Kněží – rodáci z Beňova a Prus.

¹⁷ Jan Filípek (1812–1881), svobodný rolník z Kateřinek, první starosta obce. Organizátor spolkového života a osvětový pracovník. Angažoval se v politickém životě, v roce 1861 byl zvolen poslancem slezského zemského sněmu. Byl obhájcem českého jazyka v Rakouském Slezsku, nesouhlasil však s koncepcí českého národního státoprávního programu, po celou dobu svého veřejného působení prosazoval ideu rakouského patriotismu. Z těchto důvodů se dostal do sporu s kateřinským farářem P. A. Grudou. BSSM 8, s. 36–37.

¹⁸ Jan Ryba (1819–1895), kolportér českých katolických knih ve venkovských obcích Opavska a také mezi Moravci v pruské části Slezska (Ratibořsko a Hlubčicko). Pro kolportáž byl získán P. Ludvíkem Ochrou. V roce 1844 se stal kostelníkem v klášteře sester německého řádu v Opavě. Od poloviny čtyřicátých let se účastnil českého společenského a spolkového života v Opavě a sousedních Kateřinkách, pokračoval v osvětové práci mezi českými studenty opavských středních škol a také mezi venkovským obyvatelstvem. Česká kniha, české čtení ve Slezsku 1895, s. 1–2.

¹⁹ VYHLÍDAL 1900, s. 39–40; FIŠER 1999, s. 68.

²⁰ FIŠER 1999, s. 38.

²¹ [PRASEK] 1910, s. 1.

²² Národní vědomí ve Slezsku 1864, s. [2].

²³ FIŠER 1999, s. 47; PŘEROVSKÝ 1847, s. 85–87.

²⁴ S českým periodickým tiskem se v Opavě setkáváme již v předbřeznovém období, přestože obyvatelstvo Opavy bylo z jazykového hlediska převážně německé. Časopis *Květy* a další české časopisy (*Včela*, *Posel* a *Pražské nowiny*) v Opavě odebíral Jan Živsa, jak na základě vzpomínek P. A. Grudy uvádí Jan Vyhliďal ve studii věnované osvětové a národní práci českého duchovenstva v rakouské části Slezska. VYHLÍDAL 1900, s. 39–40.

Filípkova knihovna obsahovala kupříkladu díla T. Körnera, F. Schillera, F. G. Klopstocka.²⁵

Část této soukromé knihovny její majitel dal k dispozici Spolku čtenářů a zpěváků v Kateřinkách, který Filípek založil koncem roku 1863 (ustavující schůze spolku proběhla v červenci 1864). Činnost spolku byla v roce 1870 ukončena, nástupcem se stal politický spolek Katolicko-politická beseda, který převzal i fond knihovny čtenářského spolku, jak uvádí zpráva pro časopis Světozor: „... *Knihovna ... má si 150 zábavných, poučných a vědeckých knih; založil ji pan Filípek, poslanec na sněmu slezském. Knihovna odebírá též spisy kat. tisk. spolku v Praze a politické jednoty Brněnské. Časopisy spolku připadají knihovně, totiž: Mor. Orlice, Našinec, Hlas, Op. Týdenník. Od nového roku bude beseda odebíratí též říšský zákoník v jazyku českém.*“²⁶

Casino v Opavě

Jak uvádí Christian d'Elvert ve studii *Lese – und (Spiel-) Vereine in Mähren und Schlesien*,²⁷ vznikl první organizovaný čtenářský a zábavní spolek *Casino – Troppauer Leseverein* (spolek pro čtení a zábavu) v Opavě roku 1846, jako první spolek tohoto zaměření v rakouské části Slezska.²⁸ Oproti podobným spolkům v Brně a Olomouci²⁹ bylo opavské Casino založeno později.³⁰ Členové opavského spolku se po vzoru britských společenstevních klubů věnovali zábavě, povoleným hrám (při opavském Casinu později působil i šachový spolek), četbě a debatám. Casino odebíralo podle Kozánkovy zprávy 40 německých novin a časopisů a po jednom francouzském a italském časopisu. Jako dar J. Kozánka byl v Casinu vyložen i jeden český list – *Týdenník*.

Pro členy Casina určitě svou roli hrál i společenský rozměr Casina jako spolku opavské honorace. Kozánek ve zprávách v českém periodickém tisku uvádí, že opavské Casino v roce 1847 mělo 170 členů, z toho 40 mělo být původem Čechů. Podobně tomu bylo i v jiných městech, příslušníky české inteligence nalezneme ve čtyřicátých a padesátých letech 19. století mezi členy německých spolků, např. Casin, čtenářských a pěveckých spolků, a naopak řada Němců se zapojila do činnosti českých spolků (např. na Moravě v Kroměříži, Brně³¹). Češi se v opavském Casinu ani ve veřejném

životě v tomto období ke svému původu z existenčních důvodů příliš nehlásili. Česká inteligence v Opavě v předrevolučním období nebyla ještě příliš početná, obyvatelstvo venkovských obcí v okolí Opavy bylo většinou národnostně indiferentní.

Casino založené roku 1846 přežilo události roku 1848 a dobu neoabsolutismu. Na konci padesátých let 19. století existovaly v Opavě dva čtenářské spolky – Casina. I. čtenářský spolek Casino, jako předseda spolku je uveden c. k. zemský soudní rada dr. Carl Richter. Podle informace z roku 1857 měl spolek 152 členů a v roce 1859 počet klesl na 143 členů, na konci roku 1860 pak měl 106 členů. Členská základna spolku se snižovala i v následujícím období, roku 1861 měl spolek už jen 74 členů. Jak uvádí dochovaná výroční zpráva spolku z roku 1861 zasláná zemské správě politické, důvodem poklesu členské základny bylo nejen snížení počtu členů z řad důstojnického sboru, ale především přechod některých členů do nového spolku – II. opavského Casina, založeného v prosinci 1859, jeho předsedou byl oficiál c. k. slezské zemské vlády Merlitschek.³² Podle výroční zprávy z následujícího roku měl II. čtenářský spolek už 129 členů.

Také situace II. Casina nebyla v počátečních letech stabilní, i v Opavě se od počátku šedesátých let 19. století, obdobně jako v jiných jazykově smíšených městech, začaly v politickém, společenském a kulturním životě projevovat rozpory mezi německým a českým obyvatelstvem dočasně utlumené neoabsolutismem padesátých let. Jazykové a školské požadavky českého obyvatelstva jako hlavní požadavky české politiky tohoto období začali důrazněji prosazovat až příslušníci mladé generace české inteligence (čeští profesori opavského gymnázia a ve venkovském prostředí duchovní), která byla profesně spjata s Opavou a přilehlým venkovem. Postupné rozdělování českého a německého veřejného a společenského života probíhalo i v Opavě a dotklo se také zábavního a čtenářského spolku Casino. Proces jazykové a národní emancipace, za který můžeme pokládat odchod Čechů z opavského II. Casina a zakládání prvních českých (nepolitických zábavních) spolků, začal ve stejné době jako založení prvních samostatných českých zábavních a čtenářských spolků v Brně

²⁵ Ve fondu Filípkovy knihovny byly dále zastoupeny didaktické knihy určené k nenásilnému seznámení venkovského zemědělského obyvatelstva s moderními technikami hospodaření (např. kniha *Isidor, sedlák lhotský* v překladu bechyňského děkana P. Františka Josefa Slámy). Dále knihovna obsahovala také literaturu pro mládež (četné překlady a adaptace knih tehdy populárního autora literatury pro mládež P. Christopa Schmida). ČEPELÁK 1933, s. 172–182.

²⁶ Knihovny a čtenáři českomoravští XLVIII. Žitovice, Jamnice a Kateřinky ve Slezsku 1871, s. 95.

²⁷ ELVERT 1858, s. 65–66.

²⁸ Spolky tohoto typu i v dalších městech tehdejšího Rakouského Slezska např. v Bílsku (Leseverein založen 1849), Těšíně, Krnově nebo Bílovci.

²⁹ První čtenářská společnost v Brně vznikla v roce 1758, v roce 1785 byla v Brně založena Traubenburgova čtenářská společnost Lesegesellschaft/Lesebibliothek. V roce 1837 byl založen spolek Casino. V Olomouci spadají počátky místního Casina (Casino/Gesellschaft) do roku 1819. RADIMSKÝ 1959, s. 18 a 20; ŠIMEČEK 1981, s. 64; ELVERT 1858, s. 65.

³⁰ Vznik čtenářských společností a půjčoven knih v osvětském období je spojen s potřebami inteligence, úřednictva, pozemkové a finanční elity společnosti, Šimeček ji charakterizuje jako „kulturu určenou pro vyšší společenské vrstvy“. Také Casina – kluby a čtenářské spolky – patřila k honoračním spolkům sdružujícím společenskou elitu. Na rozdíl od čtenářských společností a půjčoven osvětského období byla Casina a čtenářské spolky předběrného období více spojená s volnočasovými méně formálními aktivitami a společenským životem, i když jistě i aktivity v tomto typu spolku měly vliv na formování politických názorů jejich členů. Ve druhé polovině 19. století pak čtenářské spolky a knihovny určené široké veřejnosti postupně v českých zemích vystupují jako osvětové instituce se záměrem formovat jedince požadovaným směrem. ŠIMEČEK 1981, s. 64–65, s. 72.

³¹ JANÁK – CHOCHOLÁČ 2007, s. 91.

³² Zemský archiv v Opavě, f. Zemská vláda slezská, k. 1357, inv. č. 1862–1866.

a Olomouci.³³ Korespondent listu *Silesia* už v lednu 1862 uváděl, že II. opavskému Casinu hrozilo, že se stane shromaždištěm přívrženců českého politika F. L. Riegra.³⁴

Většina českých členů opustila řady II. opavského Casina na konci roku 1863, poté co valná hromada spolku konaná v prosinci 1863 odmítla většinou hlasů prodloužit předplatné českých periodik a zpřístupňovat tato periodika ve spolkové místnosti.³⁵ Dopisovatel novin *Silesia* z Opavy spekoval v dubnu 1864, že tito bývalí členové II. Casina zamýšlejí založit v Opavě III., výlučně český, čtenářský spolek.³⁶ Antonín Vašek spolu s profesorem opavské reálky Josefem Zukalem³⁷ a dalšími příslušníky české inteligence v roce 1865 opravdu iniciovali založení české varianty německého čtenářského spolku. Dochovala se žádost A. Vaška z roku 1865 o povolení stanov spolku adresovaná zemské vládě a také krátká zpráva v *Opavském besedníku*. Stanovy spolku byly v dubnu 1866 schváleny, ale k faktickému ustavení spolku nedošlo.³⁸ Úspěšné založení českého čtenářského spolku – Casina sdružujícího především českou inteligenci v Opavě – se podařilo až mladší generaci, na konci sedmdesátých let. Spolek Opavská Beseda (od roku 1890 Čtenářský spolek v Opavě), u jehož zrodu stáli novinář Jan Zaccal,³⁹ lékař Jan Kolofík⁴⁰ a obchodník J. Fromm,⁴¹ se ustavil v roce 1879 a ve městě existoval až do roku 1921.⁴² Jeho záměr a náplň byly obdobné jako u německých spolků tohoto zaměření. Sdružoval především českou inteligenci a podnikatele, kteří ve městě a jeho okolí působili. Kromě zábavy byla spolková místnost také místem navazování společenských a profesních kontaktů.

Spolek čtenářů a zpěváků v Kateřinkách

V šedesátých letech 19. století byl založen český zábavní spolek v obci Kateřinky u Opavy. Zakladatelé navazovali na

tradice osvětové činnosti a rozvíjeli je, mohli počítat s podporou místní inteligence v osobách duchovního správce, místního učitele a také obyvatel obce. Žádost o povolení k založení Spolku čtenářů a zpěváků v Kateřinkách podal na konci roku 1863 Jan Filípek společně s kateřinským kaplanem Františkem Gábou,⁴³ místním učitelem Antonínem Schindlerem a dalšími obyvateli Kateřinek. Stanovy spolku byly po úpravách schváleny 20. 4. 1864.⁴⁴ Na rozdíl od opavských německých kasin neměl tento spolek elitní charakter, byl zaměřen především na venkovské obyvatelstvo Kateřinek i vzdálenějších obcí, a to i z pruské strany hranice.⁴⁵

II. opavské Casino – Troppauer Leseverein

I. opavské Casino ukončilo svoji činnost v červnu 1870.⁴⁶ Část členů I. opavského Casina se po ukončení činnosti tohoto spolku stala členy II. opavského Casina. Od poloviny osmdesátých let 19. století se v německém periodickém tisku (tedy především v polovládních novinách *Troppauer Zeitung*) vycházejícím v Opavě setkáváme častěji s informacemi o spolkovém životě včetně informací o II. (německém) Casinu, které je v novinových zprávách označováno jako Casino – Troppauer Leseverein. V roce 1885 podle zprávy listu *Troppauer Zeitung* přinášející výčet opavských spolků existoval v Opavě jeden čtenářský spolek („slovanské“ spolky uváděla zpráva zvlášť). Spolek Casino – Troppauer Leseverein ve spolkových zprávách periodika *Troppauer Zeitung* vystupuje v posledních desetiletích 19. století jako jeden z nejstarších opavských spolků. Jak uváděly novinové zprávy, počet členů spolku stagnoval, v některých obdobích klesal. Jak uváděli autoři zpráv v *Troppauer Zeitung*, důvodem bylo stěhování členů spolku do jiných regionů, případně jejich úmrtí.

³³ V Brně byl založen český čtenářský spolek – Čtenářský spolek slovanský – po liberalizaci politických poměrů roku 1862. Téhož roku vznikl český spolek Beseda v Olomouci. RADIMSKÝ 1959, s. 18 a 20.

³⁴ - den. 1862, s. 1.

³⁵ Troppau. Wochenbericht 1863, s. 494.; Z Opavy 1864, s. 95.

³⁶ Gründung eines neuen Kasino's 1864, s. 134.

³⁷ Josef Zukal (1841–1929), historik, profesor na vyšší reálné škole v Opavě, úřední překladatel c. k. zemské vlády slezské a slezského zemského výboru. Ve veřejném životě se výrazněji neangažoval, podílel se však na vydávání českého periodického tisku v Opavě; spolupracoval s A. Vaškem při vydávání *Opavského besedníku*, aktivně se účastnil vydávání *Opavského týdeníku* jako jeden z redaktorů, po smrti J. Zaccala se stal jedním ze spoluvlastníků periodika. Společně s V. Praskem zakládal muzeum Matice opavské. Odborně se zaměřoval na pobělohorské období v dějinách Slezska. BSSSM 5, s. 136–139.

³⁸ SOSNA 2016, s. 5; Z Opavy 1865, s. 245.

³⁹ Jan Zaccal (1844–1888), novinář a český národní pracovník. Studoval historii a češtinu na Univerzitě Karlově. Od roku 1870 byl majitelem a redaktorem *Opavského týdeníku*. Aktivně se účastnil českého národního života v Opavě, spoluzakládal Matici opavskou (spravoval matiční knihovnu) i další české zájmové i politické spolky v Opavě a okolí (např. český čtenářský spolek v Opavě, Katolicko-politickou jednotu v Kateřinkách), byl organizátorem českého učitelského a tělovýchovného hnutí v regionu. BSSSM 6, s. 130.

⁴⁰ Jan Kolofík (1846–1904), absolvent olomouckého lékařsko-chirurgického ústavu, od roku 1875 až do smrti praktický lékař v Kateřinkách u Opavy. Angažoval se v Matici opavské, českém tělovýchovném hnutí, osvětových a kulturních spolcích. BSSSM Nová řada 8(20), s. 51.

⁴¹ Jan Fromm (1839–1899), český obchodník a národní pracovník. Pocházel z Kutné Hory, působil jako obchodník v Kyjevě. Po příchodu do Opavy se zasloužil o vznik české záložny v Opavě, zapojil se do českého spolkového života, angažoval se zejména v Matici opavské i dalších kulturních spolcích. BSSSM 8, s. 38.

⁴² SOSNA 2016, s. 5–6.

⁴³ František Gába (1829–1896), kněz, propagátor stenografie. Pocházel z Míškovic u Holešova. Po studiích bohosloví v Olomouci působil jako kooperátor na Šumpersku, v letech 1863–1864 v Kateřinkách u Opavy. V 70.–90. letech působil jako farář v Ženklavě (Novojičínsko) a Skrbni (Olomoucko). Gába František. Biografický slovník českých zemí 19 2016, s. 523–524.

⁴⁴ Pravidla spolku čtenářů a zpěváků v Kateřinkách 1864, s. 135–136.

⁴⁵ Měsíční příspěvek členů opavského I. Casina činil 1 zl. a 20 kr., kateřinský čtenářský a pěvecký spolek stanovil výši měsíčního členského příspěvku na 20 kr. PELC 2010, s. 205; Z Kateřinek, s. 150.

⁴⁶ PELC 2010, s. 206.

Druhé opavské Casino v průběhu dalších desetiletí ztrácelo svou sociální otevřenost. Proměnu v honorační spolek ukazuje představenstvo spolku, jak ho zaznamenává adresář institucí a spolků Rakouského Slezska z konce sedmdesátých let 19. století. Předsedou spolku v roce 1879 byl zemský soudní rada Franz Knur. Ve výboru spolku mimo jiné v tomto období zasedali opavský okresní hejtman dr. Johann Liebischer i budoucí opavský starosta dr. Emil Rochowanski.⁴⁷ I podle novinových zpráv z osmdesátých let 19. století bylo Casino opět klubem místní pozemkové, úřednické a měšťanské elity a dále také příslušníků důstojnického sboru opavské posádky. Spolkem opavských společenských elit, vedeným ve stylu britských klubů, zůstával spolek Casino i v devadesátých letech 19. století. Zpráva o valné hromadě spolku konané 23. 2. 1894 uveřejněná v listu *Troppauer Zeitung* spolek označuje jako místo setkávání nejlepší společnosti („*ein Sammelpunkt der besten Gesellschaft*“) a inteligence („*intelligenten Gesellschafskreise*“) zemského hlavního města Opavy, autor vyzdvihoval i úlohu spolku v oblasti rozvíjení a podpory sociálních a samozřejmě i pracovních kontaktů příslušníků společenské elity. Ve spolkovém výboru aktivně pracovali úředníci slezské zemské vlády (předsedou spolku byl rada slezské zemské vlády dr. Julius Krch), pozemková a šlechtická elita (velkostatkáři) hrabě Kamillo Razumovsky⁴⁸ nebo sv. pán Karl von Rolsberg,⁴⁹ předseda obchodní a živnostenské komory Karl Dorasil,⁵⁰ nebo opavský policejní rada Schubert, mezi členy spolku nalezneme i opavské starosty (starosta města Moritz Rossy⁵¹ byl v červenci roku 1886 při cestě do spolkové místnosti opavského Casina postižen srdeční slabostí, na jejíž následky krátce nato zemřel⁵²) a městské radní, profesory opavských středních škol, zaměstnanci zemského soudu, opavské podnikatele, obchodníky a inteligenci.⁵³ Tato optimistická zpráva načrtávající podobu členské základny spolku a jeho aktivity však byla labutí písní tohoto dlouholetého opavského spolku. Již v následujícím

roce, v prosinci 1895, spolek ohlásil opavskému magistrátu ukončení své činnosti.⁵⁴

Katholischer Leseverein a německo-česká lidová knihovna v Opavě

Myšlenka vybudovat lidovou knihovnu poskytující širokým vrstvám (především učňům, tovaryšům, dělnictvu a řemeslníkům) kvalitní literaturu jak pro smysluplné trávení volného času, tak i sebevzdělání zůstávala aktuální po celé 19. století a snahy o její naplnění můžeme sledovat i v opavském prostředí. Aktivity tohoto zaměření jsou v Opavě šedesátých let 19. století spojeny především s katolickým prostředím. Tradičně se angažovali učitelé a do aktivit se zapojovali i představitelé obce.

V roce 1862 schválila zemská vláda, slezská a arcibiskupská konzistoř v Olomouci stanovy konfesijně zaměřeného spolku Katholischer Leseverein. Spolek byl ideově (a v mnoha případech i personálně) propojen s opavským spolkem katolických tovaryšů (Katholischer Gesellenverein), který ve městě působil od roku 1855.

Ve výboru spolku zasedla řada duchovních, např. provinciál řádu minoritů Leopold Klose, děkan při opavském kostele Nanebevzetí Panny Marie a účastník setkání opavské Besedy v předbřeznovém období P. Josef Schum, katecheta opavského gymnázia Johann Neumann, dále také zástupci opavského gymnázia ředitel dr. Matěj Kavka⁵⁵ a profesor Jan Lepař⁵⁶ a jako zástupce obce tehdejší opavský starosta dr. Karl Dietrich. Spolek byl proponován jako spolek „*jehož úlohou bude, čtenímilovněmu obecnstvu takové spisy podávati, které v katolickém smyslu psané křesťanskou mravnost a pravověrné smýšlení budí a utvrzují. ...*“⁵⁷ Tyto cíle měla pomoci naplnit německo-česká lidová knihovna, jejíž fond na počátku existence tvořilo 600 německých a 70 českých knih. Počet českých knih v knihovně vzrostl po

⁴⁷ Österreichisch-schlesischer Vereinskalendar für das Jahr 1879 1878, s. 119.

⁴⁸ Kamillo Razumovsky (1852–1917), velkostatkář, mecenáš umění. Působil ve státních službách, od osmdesátých let 19. století přesunul těžiště svých aktivit na Opavsko. Na Opavsku a Vítkovsku vybudoval do konce 19. století rozsáhlý velkostatek. BSSSM Nová řada 8 (20), s. 99–100.

⁴⁹ Karl von Rolsberg (1852–1924), velkostatkář, poslanec říšské rady, komunální politik (starosta obce Litultovice). Podporoval české kulturní, školské, hospodářské požadavky, např. vznik českého gymnázia v Opavě, jeho postátnění, vznik české hospodářské společnosti pro Slezsko. BSSSM Nová řada 2 (14), s. 110–111.

⁵⁰ Karl Dorasil (1829–1897), opavský podnikatel, zakladatel železáren v Brance u Opavy, poslanec slezského zemského sněmu a člen zemského výboru, prezident obchodní a živnostenské komory v Opavě. Podporoval rozvoj technické a občanské infrastruktury ve městě. BSSSM 8, s. 30–31.

⁵¹ Moritz Rossy (1815–1886), advokát, poslanec slezského zemského sněmu, starosta města Opavy v letech 1882–1886, předseda spolku Deutscher Verein. Od roku 1864 působil jako advokát v Opavě, od roku 1867 až do smrti byl předsedou slezské advokátní komory. V době jeho působení bylo ve městě mj. založeno uměleckoprůmyslové muzeum, proběhla přestavba městského divadla, byla založena městská spořitelna. BSSSM 12, s. 54–55.

⁵² J.U.Dr. Moritz Rossy † 1886, s. 2–3.

⁵³ Troppauer Lese – und Casinoverein 1894, s. 4.

⁵⁴ Zemský archiv v Opavě, Zemská vláda slezská, k. 1382, č. j. 4482/1896.

⁵⁵ JUDr. Matěj (Mathias) Norbert Kavka (1813–1892), právník, středoškolský učitel. Po absolvování Karlovy univerzity působil jako vychovatel v rodině Lobkoviců. Od 40. let se věnoval pedagogické dráze, působil na gymnáziích v Chebu a Praze. V roce 1857 byl ustanoven prozatímním a roku 1858 definitivním ředitelem opavského gymnázia. Vzhledem k jazykovému složení žáků gymnázia podporoval kurzy českého jazyka na opavském gymnáziu, které vedl od roku 1860 A. Vašek. Roku 1862 byl Kavka jmenován ředitelem Malostranského gymnázia v Praze, od roku 1869 byl společně s J. Lepařem inspektorem českých škol v okresní školní radě král. hl. města Prahy. Matěj Norbert Kavka 1893, s. 1–2.

⁵⁶ Jan Lepař (1827–1902), historik, středoškolský pedagog. Absolvoval filozofická studia v Olomouci, studoval na Karlově univerzitě. Působil jako středoškolský učitel na Moravě. V době olomouckého působení byl členem spolku Lípa slovanská. V letech 1858–1863 byl profesorem opavského gymnázia, od roku 1864 byl profesorem akademického gymnázia v Praze, v roce 1870 byl jmenován ředitelem učitelského ústavu v Praze. Z jeho podnětu a podpory začalo vycházet v Opavě české periodikum *Opavský besedník*, podílel se i na redakční činnosti. Na přelomu šedesátých a sedmdesátých let 19. století byl redaktorem Časopisu Musea král. Českého. Je autorem učebnic zeměpisu, dějepisu a pedagogiky pro střední školy. BSSSM 1, s. 71–72.

⁵⁷ Katolický čtenářský spolek 1862, s. 368.

výzvě *Opavského Besedníku* díky darům na 280. Knihovna měla sloužit především dělníkům, řemeslníkům a tovaryšům z Opavy a zemědělskému obyvatelstvu z okolních obcí. Osudy českého fondu této knihovny nejsou blíže známy, jak uvedl *Opavský týdeník* v roce 1878.⁵⁸ Část německého fondu pravděpodobně posloužila jako základ fondu veřejné knihovny Erste österreichisch-schlesische (deutsche) Volksbibliothek Troppau.

České osvětové aktivity druhé pol. 19. století – Matice opavská a matiční knihovna

Ani v období neoabsolutismu padesátých let nebyly čtenářské (a také kulturní a osvětové) aktivity opavských Čechů zcela utlumeny, přes nepříznivé podmínky pokračovaly nadále v (polo)soukromí a byly často spojeny s katolickým duchovenstvem, které si stejně jako i další uskupení velmi dobře uvědomovalo možnosti knihy (a periodického tisku) jako média, které vytváří a formuje ideový svět jedince. Katolické duchovenstvo v jazykově českém prostředí Opavska i mezi Moravci v přílehlé pruské části Slezska si přes změny, které přinášelo 19. století, uchovalo vliv mezi českou venkovskou populací. Řada duchovních se angažovala v osvětovém hnutí (jehož součástí bylo např. i abstinenční hnutí), podporovala také jazykové požadavky slovanského obyvatelstva a v druhé polovině 19. století český národní program (Ludvík Ochraňa, Cyprián Lelek působící v pruské části Slezska, Kazimír Tomášek,⁵⁹ z mladší generace pak např. Antonín Gruda⁶⁰).

Zejména v počátcích to byli duchovní, kteří v tomto regionu podporovali české jazykové, školské, hospodářské a politické požadavky. Propagátorem české duchovní literatury vydávané katolickými nadacemi (Dědictví svatojánské, Dědictví maličkých, Dědictví cyrilometodějské) byl od konce

čtyřicátých let 19. století P. Ludvík Ochraňa⁶¹ (pozdější první předseda Matice opavské), jejím kolportérem na opavském venkově a sousedním Hlučínsku pak zmiňovaný kostelník Jan Ryba. Čeští absolventi opavského gymnázia⁶² ještě po letech spojovali svá studentská léta strávená v Opavě i se čtenářským a debatním kroužkem v soukromém bytě Jana Ryby, vzpomínali na jeho knihovnu, někteří z nich zde poprvé četli české knihy a noviny.⁶³ Na přelomu padesátých a šedesátých let mohli čeští studenti využívat soukromou knihovnu profesora opavského gymnázia Antonína Vaška,⁶⁴ ta jim podle vzpomínek pomohla zprostředkovat aktuální díla české literatury.⁶⁵

Počátek šedesátých let 19. století byl pro české národní a osvětové aktivity velmi příznivý, v letech 1862–1863 byl slezským zemským prezidentem národnostně tolerantní hr. Richard Belcredi. V roce 1861 začaly díky iniciativě Antonína Vaška a Josefa Lepaře v Opavě vycházet české noviny s názvem *Opavský besedník*, jako česky smýšlející můžeme označit i některé členy výboru spolku Katholischer Leseverein v Opavě (P. Josef Schum, Josef Lepař, dr. Matěj Kavka). Od druhé poloviny šedesátých let začaly české jazykové a školské požadavky narážet na odmítavé reakce představitelů regionální německé politické reprezentace.⁶⁶ Řada českých státních zaměstnanců (profesorů) byla z Opavy přeložena (např. Matěj Kavka, Josef Lepař), české národní a osvětové i politické aktivity tak opět vedlo především česky smýšlející duchovenstvo, jedním z nejagilnějších byl P. Antonín Gruda. A. Gruda pokračoval v tradici katolické osvěty, která v jeho pojetí směřovala k prosazování českých národních požadavků. Gruda stál u počátků českých katolických (politických) spolků a inicioval i zakládání knihoven ve venkovských obcích opavského Slezska. Společně s Vincencem Praskem⁶⁷ a Janem Zápalem stál také u zrodu

⁵⁸ -eř- 1878, s. 3.

⁵⁹ P. Kazimír Tomášek (1817–1876), kněz, národní a osvětový pracovník. Ve svém působišti ve velkopolské farnosti prosazoval myšlenky osvětového programu pro rozvoj venkova, tj. zlepšování materiálních a kulturních podmínek venkovského života (boj proti alkoholismu, podpora rolnických zálož, zakládání a podpora knihoven). Zapojil se také do českého národního života. Na táboře na Ostré hůrce v roce 1869 se přihlásil k českému státoprávnímu programu (jednota českých korunních zemí). BSSSM 5, s. 124.

⁶⁰ P. Antonín Gruda (1844–1903), absolvent opavského gymnázia a olomouckého semináře. Patřil k nejvýraznějším postavám českého národního a politického života na Opavsku poslední třetiny 19. století. Angažoval se ve spolkovém životě, v Kateřinkách u Opavy založil Katolicko-politickou besedu, aktivně se zapojil do činnosti Matice opavské, osvětovou činnost vykonával i mezi Moravci v Pruském Slezsku. Politicky se angažoval, podporoval českou státoprávní myšlenku ve Slezsku, aktivně se účastnil tábora na Ostré hůrce, ve dvou volebních obdobích působil jako poslanec slezského zemského sněmu. BSSSM 8, s. 43.

⁶¹ P. Ochraňa pokračoval v šíření jazykově českých katolických knih na Opavsku i v dalších desetiletích. Knihy byly doplňovány do fondů knihoven venkovských škol. V podpoře knihoven na venkově na něj navázal P. Antonín Gruda. KNAPÍKOVÁ 2007, s. 46.

⁶² České gymnázium v Opavě bylo založeno v roce 1883 jako instituce financovaná ze soukromých prostředků. Do tohoto roku studovali čeští studenti na opavském německém gymnáziu. Státem bylo české gymnázium převzato v roce 1899. Více k počátkům českého gymnázia v Opavě ŠÍL 2010, s. 59–76.

⁶³ Česká kniha, české čtení ve Slezsku. Věnováno památce †Jana Ryby 1895, s. 1.

⁶⁴ Antonín Vašek (1829–1880), pedagog, filolog, český národní pracovník v opavském Slezsku. Společně s dalšími českými pedagogy opavského gymnázia, národními pracovníky, a především českým katolickým duchovenstvem stál v době působení na opavském německém gymnáziu v letech 1860–1873 u počátků českého národního hnutí na Opavsku, v letech 1861–1865 odpovědný redaktor a vydavatel *Opavského Besedníku*. V roce 1869 byl jedním z organizátorů tábora na Ostré hůrce. FICEK 1964.

⁶⁵ [PRASEK] 1910, s. 1.

⁶⁶ Více informací týkajících se společenského a politického vývoje Rakouského Slezska a Opavska v monografii – GAWRECKI 2003, s. 240 a 245.

⁶⁷ Vincenc Prasek (1843–1912), pedagog, národní pracovník. V době studií na opavském německém gymnáziu, kdy byl žákem A. Vaška a J. Lepaře, se začal účastnit českého studentského života v Opavě. Po studiích klasické a slovanské filologie ve Vídni, kde se rovněž aktivně zapojil do studentského života, působil jako středoškolský pedagog v Čechách (Chrudim, Tábor) a v Olomouci. Po zřízení českého soukromého gymnázia v Opavě byl v letech 1883–1895 jeho ředitelem. Kromě pedagogické činnosti se věnoval odbornému výzkumu v oblasti filologie, literární historie, dále také folkloristice a vlastivědě. Aktivně se účastnil i spolkové činnosti, spoluzakládal Matici opavskou. ŠÍL 2010.

Matice opavské (dále MO), založené v roce 1877.⁶⁸ Podněty k její činnosti přicházely do Opavy i díky rodákům a studentům působícím mimo teritorium Rakouského Slezska.⁶⁹ Matice se kromě oblasti školství od počátku věnovala i aktivitám spojeným s materiální podporou, jak mateční knihovny (zejména lidové), tak i knihoven na venkově. Velmi silnou pozici si před 1. světovou válkou v českém osvětovém hnutí i v MO uchovalo katolické duchovenstvo. MO v oblasti osvětových aktivit kooperovala s dalšími organizacemi. Materiální podporu českým knihovnám na venkově poskytovaly např. katolický Spolek pro zakládání knihoven ve Slezsku (založen 1891)⁷⁰ nebo spolky slezských akademiků (např. akademické spolky Opava, Moravskoslezská beseda), s nimiž MO také úzce spolupracovala.

Erste österreichisch-schlesische (deutsche) Volksbibliothek Troppau

Německá lidová knihovna se zrodila v době průmyslového rozvoje, v době modernizace každodenního života, jehož součástí se u části společnosti stal i volný čas. Velká část obyvatelstva různých sociálních vrstev se po liberalizaci politických poměrů rovněž zapojila do spolkového a veřejného života. Na druhou stranu je to období národnostních konfliktů uvnitř habsburské monarchie. S těmito procesy proto rostl význam osvěty a vzdělávání dospělých, ale také význam knihy a periodického tisku jako jednoho z nástrojů utváření veřejného mínění.⁷¹

Všechna tato hlediska nalezneme v motivaci zakladatelů (německé) městské lidové knihovny v Opavě a její historii, kterou dnes můžeme částečně rekonstruovat zejména díky dochovanému periodickému tisku – novinám *Troppauer Zeitung*. Okrajově je existence této knihovny zmiňována v *Opavském týdeníku*, českých novinách vycházejících v Opavě nejen pro českou menšinu v hlavním městě

Rakouského Slezska, ale určených zejména pro české obyvatelstvo v okolí Opavy a obyvatele průmyslových oblastí ve východní části Slezska a přilehlé severní Moravy.

Přípravný výbor ke zřízení lidové knihovny v Opavě vznikl ve městě v roce 1887 ze společné iniciativy městské obce zastoupené místostarostou Franzem Hauerem,⁷² zástupců německých spolků a profesních organizací (zejména spolku Deutsch-pädagogischer Verein zastoupeného dr. Ferdinandem Wendtem⁷³) působících v Opavě; ve výboru dále zasedli zástupci měšťanského spolku (Troppauer Bürgerverein), spolku živnostníků (Troppauer Gewerbeverein), své zástupce měl katolický i dělnický podpůrný a vzdělávací spolek (Arbeiter- Bildungs- und Unterstützungsverein) a další profesní sdružení (především spolky učitelů).⁷⁴ V roce 1889 informoval deník *Troppauer Zeitung*, že spolek čítá okolo 200 členů.⁷⁵

Přípravné práce spolku k založení knihovny se rozbíhaly pozvolna, ještě v roce 1886 nebylo zcela vyjasněno financování této instituce. Politický spolek opavského měšťanstva, podnikatelů a inteligence Bürgerverein sdružující v té době liberály i nacionální křídlo na rozdíl od profesního sdružení učitelů (Deutsch-pädagogischer Verein) požadoval, aby veřejná knihovna ve městě vznikla v součinnosti s dalšími významnými stavovskými, profesními a některými zájmovými spolky ve městě (zejména spolkem živnostníků a dělnickým spolkem, se zástupci těch sociálních vrstev, o nichž se důvodně předpokládalo, že budou služeb knihovny využívat nejvíce).

O materiální a finanční podporu byla požádána obchodní a živnostenská komora, jejíž členové zasedali v opavském městském zastupitelstvu. Finančně by podle názoru členů Bürgervereinu knihovně pomohla i subvence slezského zemského sněmu, v němž ostatně měla Opava své zástupce z řad obecních zastupitelů.

⁶⁸ Přehledovou práci k dějinám Matice opavské je kupř. monografie Jaromíry Knapíkové *Matice opavská. Spolek osobnosti a národní snahy ve Slezsku 1877–1948* z roku 2007.

⁶⁹ V počátečních letech existence většina individuálních členů MO žila a působila mimo území Rakouského Slezska. Na konci 19. století se počet členů trvale žijících a působících v Rakouském Slezsku přibližně vyrovnal počtu členů z jiných částí habsburské monarchie a ciziny. Z hlediska sociálního složení členů převažovala podle členských seznamů inteligence (duchovní, učitelé, technická inteligence) s podílem 67 %, přičemž na konci 19. století pak její podíl činil 81 %. Spolek nalezl výraznou podporu mezi českými bohoslovci v Olomouci. Počet členů z řad duchovenstva v dalších letech stoupal, díky agilní práci A. Grudy se do spolku zapojila řada českých duchovních působících na opavském venkově. V devadesátých letech se zvýšil podíl mimoslezských členů spolku z Prahy (řada absolventů opavského českého gymnázia často volila univerzitní studia v Praze) a z Českého království, možná i s ohledem na tehdejší národnostní a politickou situaci. MYŠKA 1989, s. 53 a 55.

⁷⁰ Osvětové cíle konzervativců formuloval P. Florián Lužný na ustavující valné hromadě tohoto spolku s ohledem na hlavní uživatele lidových knihoven (dělnictvo, řemeslníci, učni a osoby pracující v zemědělství). Pochopitelně se vymezuje především vůči socialistické literatuře, jako řada dalších osvětových pracovníků a knihovníků odmítá brak a „*bohužel těch špatných, revolučních a nemravných knih je více a jsou více k půjčení a při ruce, než knihy dobré*“. Ukazuje také vliv duchovenstva v MO. Podle slov Lužného i lidová knihovna MO obsahovala knihy, „... které pro lid Slezský úplně se nehodí pro svou přílišnou lehkost a směr protináboženský. ...“. Spolek pro zakládání knihoven ve Slezsku 1891, s. 4.

⁷¹ FAULSTICH 2004, s. 37.

⁷² Franz Hauer (1832–1914), poslanec zemského sněmu za Opavu, v letech 1888–1892 opavský starosta, obchodník. Pocházel z dolnorakouské obce Thaya. V době jeho působení ve funkci opavského starosty pokračovala modernizace města i jeho infrastruktury. Patřil ke stoupencům německé liberální strany, po vzestupu německého nacionálního křídla v Opavě opustil funkci starosty. BSSSM Nová řada 8 (20), Supplementum, s. 45.

⁷³ Ferdinand M. Wendt (1839–1904), pedagog, psycholog, osvětový pracovník. Pocházel z Drážďan. V době studii na tamním učitelském ústavu se seznámil s dětskou psychologií a se základy knihovnictví. Studoval psychologii na univerzitě v Lipsku, začal se také zajímat o ženskou otázku a problematiku vzdělávání žen. V Opavě působil jako pedagog na učitelském ústavu. Je autorem odborných prací z oblasti dětské pedagogiky, řada jeho prací se věnuje postavení ženy ve společnosti. Angažoval se ve spolkové činnosti mj. ve spolku Frauenbildungsverein, I. Österreichisch-schles. Volksbibliotheksverein, Deutsch-pädagogischer Verein ad. BSSSM Supplementum 2, s. 160–162.

⁷⁴ Volksbibliothek 1887, s. 3.

⁷⁵ Volksbibliothek 1887, s. 4.

Opavský starosta Emil Rodler⁷⁶ uvažoval o převzetí Knihovny Gymnazijního muzea do správy města a přidělení vhodných prostor pro knihovnu a plánoval, že město převezme náklady na osvětlení a otop.⁷⁷ Fond knihovny by podle starosty Rodlera stačilo doplňovat aktuální literaturou. K převzetí knihovny Gymnazijního muzea nakonec nedošlo.

V prvních měsících roku 1887 postoupily přípravné práce k založení veřejné knihovny do fáze představení jejího programu veřejnosti. Výbor spolku Volksbibliotheksverein uveřejnil 27. března v novinách *Troppauer Zeitung* program a cíle knihovny.

Provolání přípravného výboru uvádělo knihu jako nejúčinnější prostředek ke zvýšení kulturní úrovně národa, zejména dělnictva, a zdůrazňovalo i její úlohu v procesu mimoškolního vzdělávání. Neopomenuta nezůstala ani tradiční ochrana mládeže, ale i dospělých z různých sociálních vrstev před kolportážní a brakovou literaturou běžně dostupnou např. v nádražních knihkupectvích nebo komerčních půjčovnách. Tento typ oddechové literatury používal v uvedeném období velké obliby a byl významnou součástí tehdejšího mediálního průmyslu.⁷⁸ K založení veřejné knihovny přispěl možná rovněž fakt, že veřejná knihovna byla v této době populární institucí nejen ve Spojených státech amerických, ale také ve většině evropských států (a samozřejmě zejména v Německu, s nímž se část opavských Němců začala v tomto období politicky identifikovat) a v habsburské monarchii: „*In den größeren Städten aller europäischer Culturstaaten is man mit der Gründung von Voksbibliotheken vorgengangen und hat der Staat, haben die Communen, Vereine und Private oft die namhaften Opfer gebracht, um solche Bibliotheken ins Leben zu rufen und zu erhalten und die kleineren Städte, namentlich jene mit Arbeiterbevölkerung sind dem gegebenen Beispiele gefolgt.*“⁷⁹

Někteří ze členů přípravného výboru této knihovny – zejména pedagogové a zástupci dělnického spolku – mohli být vedeni právě touto myšlenkou poskytnout čtenářům pocházejícím z nižších sociálních vrstev literaturu s výchovným záměrem a přivést je tak k dobrovolnému sebevzdělání. Veřejná knihovna mohla v jejich očích napomoci ke snížení atraktivitu komerčních půjčoven knih a knihkupectví specializujících se na zábavnou literaturu. Na konci 19. století působily v Opavě tři komerční půjčovny knih u opavských knihkupectví Bucholz & Diebel, M. Wukadinovicze a Eduarda Zenkera.

Dalším motivem k založení knihovny mohlo být užití knihy jako prostředku, který nejen kultivuje člověka a jeho jazyk, ale zlepšuje i jeho profesní uplatnění. Kniha a periodický tisk té doby navíc podporovaly vytváření

veřejného mínění a národního vědomí.⁸⁰ V prostředí Opavy měla lidová městská knihovna s převážně jazykově německým fondem přispět k posílení německého rázu Opavy a vytvořit protiváhu lidové knihovně, kterou ve městě založila a provozovala MO. Takto důvody založení lidové městské knihovny v Opavě vysvětloval svým čtenářům Opavský týdeník 23. 4. 1887: „... *Našim čtenářům jest už známo, že v Opavě se zakládá německá knihovna obecná („Deutsche Volksbibliothek“). Zakladatelům jejím nezáleží tak na knihovně jako na novém agitačním prostředku, jimiž by řady svých jadrných nacionálův rozmnožovali. ...*“⁸¹ Tento národně osvětlový účel městské veřejné knihovny mohl při zakládání (obdobně jako i u dalších národů habsburské monarchie) rovněž sehrávat svou roli při rozhodnutí městské rady založit a financovat veřejně přístupnou knihovnu. To dokládá i výňatek ze statut spolku Volksbibliotheksverein (který spravoval veřejnou knihovnu) uveřejněný ve statistické zprávě opavského magistrátu za léta 1884–1895: „*Er hat den Zweck, die geistige und insbesondere die deutschnationale Bildung des Volkes zu fördern, indem er nützliche Bücher sammelt und unentgeltlich verleiht, sowie Gelegenheit zu anregender und das Gemüth verelender Lectüre in geeigneten Leseräumen bietet.*“⁸²

U některých členů přípravného výboru, kupříkladu u opavského knihkupce Eduarda Zenkera, můžeme pravděpodobně uvést mezi motivy i předpoklad dlouhodobého finančního profitu.⁸³

Lidová knihovna měla tedy oslovit i tu část veřejnosti, která neměla profesní důvod využívat fondů dvou odborných knihoven – Knihovny Gymnazijního muzea (založena 1814) a Knihovny uměleckoprůmyslového muzea (založena 1883). Knihovna si své čtenáře skutečně mezi touto částí populace našla. Podle zpráv opavského tisku největší část aktivních uživatelů knihovny tvořily ženy. Obdobně jako v jiných městech byl o veřejnou knihovnu zájem především mezi místním dělnictvem, pomocnými dělníky (mezi dělnictvo podle *Troppauer Zeitung* patřila polovina čtenářů), živnostníky, tovaryši a učni.

Spolek Volksbibliotheksverein se konstitoval 2. února 1888. Na počátku existence veřejná knihovna získala 200 knih. Knihy poskytl pedagogové opavských škol, členové spolku Deutsch-pädagogischer Verein. Dalším dárcem, pravděpodobně zábavné literatury, byla restaurátérka Nina Horny, které město pronajímalo opavskou nádražní restauraci. Kromě klasické a zábavné beletrie opavská německá knihovna nabízela i odborné knihy z oblasti přírodovědy, techniky, historie a dalších oborů. V čítárně bylo čtenářům k dispozici 15 druhů novin a odborných časopisů. Podle

⁷⁶ Emil Rodler (1831–1887), advokát, poslanec slezského zemského sněmu, v letech 1886–1887 opavský starosta. – BSSM Nová řada 8 (20), Supplementum, s. 88–89.

⁷⁷ Troppauer Bürgerverein 1886, s. 3–4. Nevyjasněné a nedostatečné bylo i financování Knihovny Gymnazijního muzea, nevyhovující byly prostory, v nichž byla umístěna. Podle katalogu fond kromě odborné literatury obsahoval i beletrii, v letech 1865–1935 měla knihovna právo povinného výtisku.

⁷⁸ FAULSTICH 2004, s. 200 a 211.

⁷⁹ Gründung der deutschen Volksbibliothek 1887, s. 4.

⁸⁰ FAULSTICH 2004, s. 37.

⁸¹ Chytrůst' úředních novin 1887, s. 3.

⁸² GRÜNER; PUCHNER 1902, s. 506.

⁸³ Gründung der deutschen Volksbibliothek 1887, s. 4.

zprávy z července 1891 fond této knihovny čítal již 3980 svazků, výpůjčka byla zdarma.⁸⁴

Město prostřednictvím spolku Volksbibliotheksverein podporovalo osvětovou přednáškovou činnost, zprvu spolek organizoval pro své členy popularizující přednášky s aktuální tematikou (např. zdravotní nebo hygiena), od roku 1902 pořádal spolek v sále U Tří kohoutů (Dreihahnen-Saal) osvětové a popularizační kurzy pod názvem „volkstümliche Hochschulkurse“.⁸⁵ Spolek se zaměřoval i na práci se čtenářem, zejména tím nejmenším. Pro děti organizovala dámská část spolku pod vedením pedagogů po vzoru severoamerických veřejných knihoven „Märchenabende“ (večery s pohádkou), které se těšily mezi malými čtenáři velké oblibě.⁸⁶

Z periodického tisku a částečně také ze statistik uveřejňovaných opavským magistrátem je možno získat jistou představu o financování této knihovny. Finanční prostředky přicházející od členů spolku a jednotlivců, jak dokládají opakované výzvy v periodickém tisku, byly pro vybudování širokého a aktuálního fondu beletrie a odborné literatury nedostatečné. Podpora se většinou omezila na knižní dary ze soukromé domácí knihovny. Opavská městská spořitelna dala při založení knihovně finanční dar ve výši 100 zlatých, 40 zlatých opavský politický spolek Bürgerverein a jednorázovou podporu ve výši 30 zlatých věnoval ze svých prostředků slezský zemský sněm.

Po jednání zástupců Bürgerverein, místního spolku živnostníků Gewerbeverein, dělnického spolku a profesního sdružení pedagogů však nakonec město převzalo podstatnou část finančních a materiálních nákladů. Město knihovnu řídilo a dozorovalo prostřednictvím své účasti ve spolku Österreichisch-schlesischer deutscher Volksbibliotheksverein, jemuž předsedal opavský starosta. Město poskytlo knihovně i zázemí pro výpůjční činnost, knihovna měla k dispozici dvě místnosti v nově vystavěné budově městské spořitelny na Horním náměstí (čítárna a knihovna), hradilo i nájem za užívání prostor městskou knihovnou.

V dalších letech získala opavská veřejná knihovna pravidelnou finanční podporu i ze zemských prostředků, stejně jako opavské odborné knihovny – knihovna Gymnaziálního muzea a knihovna uměleckoprůmyslového muzea. Udělení subvence těmto knihovnám podpořila na zemském sněmu i slovanská (česká a polská) menšina ve slezském zemském sněmu, ovšem s tou výhradou, že finanční podporu si zaslouží i české a polské lidové knihovny, které v regionu

Rakouského Slezska již také působily,⁸⁷ např. v Opavě lidová knihovna MO založená roku 1877.

Přes pravidelnou finanční podporu nemohla německá veřejná knihovna rezignovat na hledání dalších finančních zdrojů. Výbor spolku Volksbibliotheksverein aktivně získával tyto prostředky nadále, např. 1894 zorganizoval výbor spolku v městském divadle cyklus „živých obrazů z germánské mytologie“. Můžeme jen spekulovat, zda program benefice byl zvolen s ohledem na vkus opavských diváků, nebo zda takto výbor spolku vyjadřoval své politické a národní postoje.⁸⁸ Ještě před začátkem 1. světové války, na začátku roku 1910, se německá lidová knihovna a čítárna přestěhovala do nově adaptovaných prostor kláštera sester Kongregace Dcer Božské Lásky na dnešním Rybím trhu (dříve Pechring).⁸⁹ V té době již její fond čítal 8000 svazků. Kromě veřejné knihovny město do této budovy, po angloamerickém vzoru (který veřejnou knihovnu prezentoval především jako sociální instituci určenou pro vzdělávání a smysluplnou zábavu pro nižší vrstvy obyvatelstva), umístilo spolky zaměřené na volnočasové aktivity dětí (Knabenhort a Mädchenhort), prostory pro volnočasové aktivity učňovské mládeže a další sociální instituce. Při otevření nových prostor městské knihovny reprezentovali zemi i město jejich nejvyšší představitelé: zemský prezident Max hr. Coudenhove,⁹⁰ starosta města Walther Kudlich,⁹¹ místostarosta a předseda spolku Volksbibliotheksverein Hermann Krommer a další představitelé zemské správy a městské samosprávy, zástupci duchovenstva, učitelských sborů a německých osvětových spolků např. z Moravské Ostravy. V projevech zdůrazňovali tehdy moderní trendy ve veřejném (lidovém) knihovnictví, praxi severoamerických free public libraries a jejich podíl při vytváření moderní společnosti ve Spojených státech amerických. Jako místní příklad moderní lidové knihovny uváděl starosta Kudlich knihovnu založenou Valentinem Oswaldem Ottendorferem v tehdy moravských Svitavách. Stejně jako čeští osvětoví pracovníci, tak i tito oba představitelé města a německé nacionální politiky oceňovali význam lidových knihoven pro budování národního společenství. Zemský prezident na lidovou knihovnu nahlížel pohledem státního úředníka, ocenil její potenciál v oblasti vzdělávání a při výchově občanů loajálních monarchii (rakouskému vlastenectví). S ohledem na tuto skutečnost zdůrazňoval nutnost stabilní finanční podpory ze strany obce i státu.⁹²

⁸⁴ An die volksfreundliche Bevölkerung von Troppau 1891, s. 5.

⁸⁵ Die Gemeinde-Verwaltung der Landeshauptstadt Troppau in den Jahren 1896 bis einschließlich 1905 1911, s. 345.

⁸⁶ Volksbibliotheksverein 1891, s. 4.

⁸⁷ V roce 1889 při debatě o návrhu podpořit pravidelnou subvencí Erste österreichisch-schlesische Volksbibliothek Troppau uvedl poslanec slezského zemského sněmu Ignacy Świeży: „*Ich habe diesen Antrag unterschrieben und werde auch für denselben stimmen: aber ich habe schon damals als ich denselben unterschrieb, erklärt und erkläre es heute abermals, daß ich es nur in der Erwartung thue, daß im Falle, als ein Bibliothek in einer anderen Landessprache errichtet werden sollte, was ich ja nicht weiß und nicht wissen kann, daß auch dieser Bibliothek eine ähnliche Unterstützung zu Theil werde.*“ Od roku 1891 opavská lidová knihovna získala pravidelnou finanční podporu ze zemských prostředků ve výši 30, později 50 zl. ročně. *Beschlüsse des schlesischen Landtages. II. Teil* 1904, s. 25 a 392.

⁸⁸ Volksbibliotheks-Verein 1894, s. 5.

⁸⁹ KNAPÍKOVÁ – KRAVAR [2017], s. 189.

⁹⁰ Max hr. Coudenhove (1865–1928), státní úředník, slezský zemský prezident v letech 1908–1915. BSSSM Supplementum 3, s. 26–27.

⁹¹ Walther Kudlich (1857–1930), právník, politik za Deutsche Nationalpartei, opavský starosta. Poslanec slezského zemského sněmu, člen řady německých kulturních, odborných a národních spolků. BSSSM 8, s. 68–69.

⁹² Eröffnungsfeier 1910, s. 2; I. österr.-schles. Volksbibliotheksverein 1910, s. 5; Fortschritte des Bildungsvereines 1910, s. 2.

Myšlenky obsažené ve slavnostních projevech předznamenávaly novou etapu vývoje veřejně přístupných knihoven, která v českých zemích začala po I. světové válce. Volksbibliotheksverein v Opavě spravoval knihovnu až do roku 1919, kdy na základě Zákona o veřejných knihovnách obecních převzala správu této knihovny obec. Spolu s německou knihovnou byla obcí převzata i lidová knihovna MO.

Závěr

Počátky spolkové činnosti v Opavě spadají do období před revolucí roku 1848 a souvisí se zvýšeným zájmem obyvatelstva o společenské a politické dění. Prvními opavskými spolky byly zábavní spolky, a to čtenářský spolek Casino (1846) a mužský pěvecký spolek (Männergesangverein) založený roku 1847.

V tomto období nebyla opavská společnost národnostně rozdělena, ve spolicích se setkáme s osobami pocházejícími z různého jazykového i sociálního prostředí. Pojítkem mezi členy nebyl jazyk, jako tomu bylo na konci 19. století, ale často společné zájmy, jak to ukazují příklady neformálního sdružení čtenářského a pěveckého sdružení Česká Beseda nebo mužského pěveckého spolku.

Pojítkem členů honoračního spolku Casino byla především sociální příslušnost, jazyk a národní zájmy nehrály v předrevolučním období ještě hlavní roli, přestože se v době revoluce 1848 objevovaly první rozpory mezi Němci a Čechy, které se týkaly politického směřování habsburské monarchie i státoprávní příslušnosti Rakouského Slezska v jejím rámci. I přes oficiální nepolitičnost přispívaly aktivity (mezi něž patřila i četba periodického tisku) v těchto spolicích k formování politických postojů jeho členů. Proměna společenské situace se však projevila i v tomto honoračním spolku.

Na přelomu padesátých a šedesátých let z opavského I. Casina odešla část jeho členů, aby založila II. Casino, zábavní spolek přístupný širšímu okruhu zájemců zejména z řad nižších úředníků nebo učitelů. I. opavské Casino svou činnost ukončilo v roce 1870, tedy v počátcích formování nejen měšťanských politických stran, ale také národních táborů.

Formování moderní občanské společnosti a národních společností v českých zemích se projevilo i v činnosti II. opavského Casina. Na konci roku 1863 vystoupila z tohoto spolku část českých členů. II. Casino pak navázalo na exkluzivní klubovou tradici svého předchůdce a soupevníka. V polovině devadesátých let 19. století, kdy II. opavské Casino oficiálně ukončilo svoji činnost, existovala již v Opavě široká síť spolků, v nichž mohli bývalí členové opavského Casina vyvíjet své aktivity.

Profesor Antonín Vašek v polovině šedesátých let po vzoru německého Casina a českých vlasteneckých spolků, které on i řada dalších opavských Čechů poznali v době svých studií mimo Rakouské Slezsko, neúspěšně usiloval o založení českého čtenářského spolku. Český čtenářský spolek v Opavě – Opavská beseda se konstituoval až v roce 1879 jako čtenářský, společenský klub české inteligence a podnikatelů, živnostníků; měl mimo jiné udržovat soudržnost české menšiny ve městě. Existoval až do roku 1920, kdy

se po vzniku Československa postavení české menšiny ve městě stabilizovalo.

Se zapojováním stále širších sociálních vrstev do veřejného života rostl význam lidové osvěty (a jejího hlavního nástroje periodického tisku a knihy) reprezentované neformálními i institucionalizovanými uskupeními. Osvěta byla v regionu Rakouského Slezska od sedmdesátých let 19. století napojena jak v českém, tak i německém prostředí na národní hnutí. Aktivní úlohu v oblasti lidové osvěty sehrálo, zejména v jazykově českém prostředí, katolické duchovenstvo. Katolické duchovenstvo stálo ve čtyřicátých letech 19. století u počátků českého národního hnutí na Opavsku (částečně možno do těchto osvětových aktivit českého duchovenstva zahrnout i oblast Pruského Slezska – region dnešního Hlučinska). Konzervativní skupina duchovních také stála u založení německo-české knihovny v Opavě v roce 1862.

Silnou pozici si duchovenstvo udržovalo až do počátku 20. století i v Matici opavské. Na konci 19. století pak duchovenstvo reprezentovalo konzervativní proud osvěty. Plánovitou materiální podporou venkovských osvětových institucí (knihoven) se pokoušelo čelit jak liberalismu, tak i sociálnědemokratické ideologii, která se na Opavsko šířila ze sousední ostravské průmyslové oblasti.

Dalším proudem osvětového hnutí v Opavě a jejím okolí byl liberální a nacionální proud spojený s německou politickou reprezentací města a země, který se takto snažil reagovat jak na národnostní a hospodářský vývoj a s ním úzce spjatou národní a sociální situaci, tak také na snahy tradiční ideologie konzervatismu. Tento směr je v opavském osvětovém hnutí reprezentován spolkem Volksbildungsverein. Je to směr, který se hlásí k tradici severoamerických veřejných knihoven, reprezentovaných v prostředí českých zemí Ottendorferovou veřejnou knihovnou ve Svitavách.

Prameny a literatura:

An die volksfreundliche Bevölkerung von Troppau 1891: An die volksfreundliche Bevölkerung von Troppau. *Troppauer Zeitung* 106, 9. 7. 1891, č. 154, s. 5. Dostupné také z Národní digitální knihovny: <https://ndk.cz/uuid/uuid:817eca40-95bb-11e3-8b69-005056825209>

BAKALA 1968: BAKALA, Jaroslav. Opavský akademický spolek a lidové knihovny v devadesátých letech 19. století. *Časopis Slezského muzea* 17, 1968, č. 2, s. 166–172.

BARTOŠ – SCHULZ – TRAPL [1995]: BARTOŠ, Josef – SCHULZ, Jindřich – TRAPL, Miloš. *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960, Sv. 14: Okresy: Opava, Bílovec, Nový Jičín*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, [1995].

Beschlüsse des schlesischen Landtages: *Beschlüsse des schlesischen Landtages. II. Teil. XXII. –XXXIX Session, Jahr 1884–1902*. Troppau: Schlesischer Landesausschuss, 1904.

BSSM 1: DOKOUPIL, Lumír – BARTEČEK, Ivo (edd). *Biografický slovník Slezska a severní Moravy. Sešit 1*. Opava: Optys, 1993.

BSSM 2: *Biografický slovník Slezska a severní Moravy. Sešit 2*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 1994.

- BSSSM 5:** DOKOUPIL, Lumír. *Biografický slovník Slezska a severní Moravy. Sešit 5.* Opava: OPTYS, 1996.
- BSSSM 6:** DOKOUPIL, Lumír – MYŠKA, Milan (edd.). *Biografický slovník Slezska a severní Moravy. Sešit 6.* Ostrava: Ostravská univerzita, 1996.
- BSSSM 8:** DOKOUPIL, Lumír. *Biografický slovník Slezska a severní Moravy. Sešit 8.* Ostrava: Repronis, 1997.
- BSSSM 12:** DOKOUPIL, Lumír. *Biografický slovník Slezska a severní Moravy. Sešit 12.* Ostrava: Ostravská univerzita, 1999.
- BSSSM Nová řada 2 (14):** MYŠKA, Milan – DOKOUPIL, Lumír (edd.). *Biografický slovník Slezska a severní Moravy. Sešit 2. (14.).* Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2001.
- BSSSM Nová řada 8 (20), Supplementum:** ŠÚSTKOVÁ, Hana – MYŠKA, Milan (edd.). *Biografický slovník Slezska a severní Moravy: nová řada. Sešit 8. (20.) Supplementum, Biografický slovník poslanců slezského zemského sněmu v Opavě (1861–1918).* Ostrava: Ostravská univerzita, 2006.
- BSSSM Nová řada 8(20):** *Biografický slovník Slezska a severní Moravy: nová řada. seš. 8. (20.).* Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta a Ústav pro regionální studia, v nakladatelství Kazimierz Gajdzica, 2006.
- BSSSM Supplementum 2:** DOKOUPIL, Lumír (ed.) et al. *Biografický slovník Slezska a Severní Moravy. Supplementum č. 2.* Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2013.
- BSSSM Supplementum 3:** *Biografický slovník Slezska a Severní Moravy. Supplementum č. 3.* Ostrava: Ostravská univerzita, 2016.
- ČEPELÁK 1933:** ČEPELÁK, Václav. Filípkova knihovna z doby předbřeznové. *Věstník Matice Opavské* 38, 1933, s. 172–182.
- Česká kniha, české čtení ve Slezsku 1895:** Česká kniha, české čtení ve Slezsku. Věnováno památce †Jana Ryby. *Opavský Týdenník* 26, 20. 2. 1895, č. 15, s. 1–2. Dostupné také z Digitální knihovny MSK: <https://kramerius.svkos.cz/uuid/uuid:8d602480-7f37-11dd-9722-0013d398622b>
- den. 1862:** - den. Aus der Heimat und Nachbarschaft. Troppau. Gesangverein. Turnverein. *Silesia* 3, 25. 1. 1862, č. 4, s. 1. Dostupné také z Silesian Digital Library: https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/21433/edition/18767/content?format_id=2
- ELVERT 1854:** ELVERT, Christian d'. *Geschichte des Bücher- und Steindruckes, des Buchhandels, der Bücher-Censur und der periodischen Literatur, so wie Nachträge zur Geschichte der historischen Literatur in Mähren und Oesterreichisch-Schlesien.* Brünn: bei R. Rohrer's Erben, 1854. Beiträge zur Geschichte und Statistik Mährens und Oesterreichisch-Schlesiens; 1.
- ELVERT 1858:** ELVERT, Christian d'. *Lese- (und Spiel-) Vereine in Mähren und Schlesien. Notizen-Blatt der historisch-statistischen Section der kais.-königl. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur und Landeskunde* 4, 1858, č. 12, s. 65–66.
- ENGELSING [1974]:** ENGELSING, Rolf. *Der Bürger als Leser: Lesergeschichte in Deutschland 1500–1800.* Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, [1974].
- Eröffnungsfeier 1910:** Eröffnungsfeier. *Troppauer Zeitung* 125, 27. 2. 1910, č. 47, s. 2
- FAULSTICH 2004:** FAULSTICH, Werner. *Medienwandel im Industrie- und Massenzeitalter (1830–1900).* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2004.
- FICEK 1949:** FICEK, Viktor. Antonín Vašek zakládá Čtenářský spolek v Opavě. K 120. výročí jeho narozenin. *Slezský sborník* 47 (7), 1949, s. 348–352.
- FICEK 1964:** FICEK, Viktor. *Antonín Vašek v boji za práva lidu a za vědeckou pravdu.* V Ostravě: Krajské nakladatelství, 1964.
- eř- 1878:** -eř-. Kde jsou české knihy. *Opavský Týdenník* 9, 3. 8. 1878, č. 31, s. 3. Dostupné také z Digitální knihovny MSK: <https://kramerius.svkos.cz/uuid/uuid:fdd6a910-7e50-11dd-8053-0013d398622b>
- FIŠER 1999:** FIŠER, Zdeněk (ed.). *Zpravodajství Jana Kozánka z Opavy z let 1845–1848.* Kojetín: KATOS, 1999. Sborník Státního okresního archivu Přerov. Supplementum; sv. 1.
- Gába František. Biografický slovník českých zemí 19, 2016:** heslo Gába František. *Biografický slovník českých zemí 19.* Praha 2016, s. 523–524. Dostupné také z: http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/G%C3%81BA_Franti%C5%A1ek_20.12.1829-7.11.1896
- Die Gemeinde-Verwaltung der Landeshauptstadt Troppau in den Jahren 1896 bis einschließlich 1905–1911:** *Die Gemeinde-Verwaltung der Landeshauptstadt Troppau in den Jahren 1896 bis einschließlich 1905.* Troppau: Bürgermeisteramt Troppau, 1911.
- Fortschritte des Bildungsvereines 1910:** Fortschritte des Bildungsvereines. *Ostrauer Zeitung: Tageblatt* 1910, 24. 2. 1910, č. 44, s. 2–3. Dostupné také z Digitální knihovny MSK: <https://kramerius.svkos.cz/uuid/uuid:0d44497a-6a34-11e4-8a34-001b63bd97ba>
- GAWRECKI 1970:** GAWRECKI, Dan. Počátky extrémního německého nacionalismu. *Schönerer a rakouské Slezsko I. a II. Slezský sborník* 68, 1970, č. 2 a 3, s. 133–141 a 258–270.
- GAWRECKI 2003:** GAWRECKI, Dan et al. *Dějiny Českého Slezska 1740–2000.* Opava: Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, ÚHM, 2003.
- GRÜNER – PUCHNER 1902:** GRÜNER, Georg – PUCHNER, Ferdinand. *Die Gemeinde-Verwaltung der Landeshauptstadt Troppau in den Jahren 1884 bis einschließlich 1895.* Troppau: Im Selbstverlage der Stadtgemeinde Troppau, 1902.
- Gründung der deutschen Volksbibliothek 1887:** Gründung der deutschen Volksbibliothek. *Troppauer Zeitung* 102, 27. 3. 1887, č. 70, s. 5. Dostupné také z Národní digitální knihovny: <https://ndk.cz/uuid/uuid:a88532f0-8689-11e3-8cd6-005056825209>
- Gründung eines neuen Kasino's 1864:** Gründung eines neuen Kasino's. *Silesia* 5, 16. 4. 1864, č. 16, s. 134. Dostupné také z Silesian Digital Library: <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/21435/edition/18769#structure>
- Chytrost' úředních novin 1887:** Chytrost' úředních novin. *Opavský Týdenník* 18, 23. 4. 1887, č. 32, s. 3. Dostupné také z Digitální knihovny MSK: <https://kramerius.svkos.cz/uuid/uuid:df2f7db0-7e83-11dd-bf89-0013d398622b>

- JANÁK – CHOCHOLÁČ 2007:** JANÁK, Jan – CHOCHOLÁČ, Bronislav (edd.). *Morava v národním a politickém ruchu 19. století*. Brno: Maticе moravská, 2007.
- Josef Schum jubilant 1889:** Josef Schum jubilant. *Opavský Týdenník* 20, 15. 10. 1889, č. 81, s. 1. Dostupné také z Digitální knihovny MSK, <https://kramerius.svkos.cz/uuid/uuid:3e182cd0-7f17-11dd-b4c5-0013d398622b>
- J.U.Dr. Moritz Rossy † 1886:** J.U.Dr. Moritz Rossy †. *Troppauer Zeitung* 101, 15. 7. 1886, č. 160, s. 2–3. Dostupné také z Národní digitální knihovny: <https://ndk.cz/uuid/uuid:cd9100c0-9bcd-11e3-ad99-001018b5eb5c>
- Katolický čtenářský spolek 1862:** Katolický čtenářský spolek. *Opavský Besedník* 1, 1. 1862, č. 46, s. 368. Dostupné také z Digitální knihovny MSK: <https://kramerius.svkos.cz/uuid/uuid:979ba3e0-88a3-11de-86a8-0013d398622b>
- KNAPÍKOVÁ 2007:** KNAPÍKOVÁ, Jaromíra. *Maticе opavská: spolek, osobnosti a národní snahy ve Slezsku 1877–1948*. Opava: Maticе slezská, 2007.
- KNAPÍKOVÁ – KRAVAR [2017]:** KNAPÍKOVÁ, Jaroslava – KRAVAR, Zdeněk. *Opavský uličník: historie a současnost ulic a náměstí*. Opava: Statutární město Opava, [2017]. Knihovny a čtenáři českomoravští XLVIII. Životice, Jamnice a Kateřinky ve Slezsku 1871:
- Kněží – rodáci z Beňova a Prus.** Dostupné z: <https://www.benov.cz/knezi-rodaci-z-benova-a-prus>
- Knihovny a čtenáři českomoravští XLVIII.** Životice, Jamnice a Kateřinky ve Slezsku. *Světozor* 5, 1871, příloha k č. 8, s. 95. Dostupné také z Národní digitální knihovny: <https://ndk.cz/uuid/uuid:c94b1a7a-b30c-43d4-ba5b-49f2fa466590>
- Matěj Norbert Kavka 1893:** Matěj Norbert Kavka. *Opavský Týdenník* 24, 26. 8. 1893, č. 66, s. 1-2. Dostupné také z Digitální knihovny MSK: <https://kramerius.svkos.cz/uuid/uuid:b87f17b0-7f24-11dd-bdfa-0013d398622b>
- MÜLLER 2006:** MÜLLER, Karel et al. *Opava*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2006.
- MYŠKA 1989:** MYŠKA, Milan. Sociální a teritoriální skladba členů a příznivců Maticе opavské v době jejího založení *Časopis slezského zemského muzea – B* 38, 1989, s. 45–56.
- Národní vědomí ve Slezsku 1864:** Národní vědomí ve Slezsku. *Moravská Orlice* 2, 4. 10. 1864, č. 226, s. [2]. Dostupné také z Národní digitální knihovny: <https://ndk.cz/uuid/uuid:-452f9ab0-2153-11e8-bdb0-005056827e51>
- Österreichisch-schlesischer Vereins-kalender für das Jahr 1879–1878:** *Österreichisch-schlesischer Vereins-kalender für das Jahr 1879* 4, Teschen: K. Prochaska, 1878.
- I. österr.-schles. Volksbibliotheksverein 1910:** I. österr.-schles. Volksbibliotheksverei. *Deutsche Wehr* 20, č. 46, 26. 2. 1910, s. 5.
- PELC 2010:** PELC, Martin. Spolky a společnost v Opavě před rokem 1867. *Časopis slezského zemského muzea – B* 59, 2010, č. 3, s. 199–215.
- [PRASEK] 1910:** [PRASEK, Vincenc]. Půlstoletí kulturních snah našich pro Slezsko V., *Opavský Týdenník* 41, 30. 4. 1910, č. 34, s. 1–2. Dostupné také z Digitální knihovny MSK: <https://kramerius.svkos.cz/uuid/uuid:f7ea5eb0-7ff5-11dd-90eb-0013d398622b>
- Pravidla spolku čtenářův a zpěvákův v Kateřinkách:** Pravidla spolku čtenářův a zpěvákův v Kateřinkách 1864. *Opavský besedník* 4, 18. 6. 1864, č. 17, s. 135–136. Dostupné také z Digitální knihovny MSK: <https://kramerius.svkos.cz/uuid/uuid:8945d420-9864-11de-96d6-0013d398622b>
- Probošt Schum † 1910:** Probošt Schum †. *Opavský Týdenník* 32, 26. 1. 1901, č. 8, s. 4. Dostupné také z Digitální knihovny MSK: <https://kramerius.svkos.cz/uuid/uuid:0228f0b0-7f58-11dd-a5e5-0013d398622b>
- PŘEROVSKÝ 1847:** PŘEROVSKÝ, Jan. Z Opavy. *Pražské nowiny* 1847, 11. 3. 1847, č. 20, s. 85–87. Dostupné také z Digitální knihovny Kramerius: <https://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowIssue.do?it=&id=205888>
- RADIMSKÝ 1959:** RADIMSKÝ, Jiří. Nejstarší spolkový katastr moravský z r. 1869. *Brněnský archivní věstník*, 1959, č. 1, s. 17–33.
- SOSNA 2016:** SOSNA, Martin. Z historie českého čtenářského spolku v Opavě. *Vlastivědné listy Slezska a severní Moravy* 42, 2016, č. 2, s. 4–12.
- Spolek pro zakládání knihoven ve Slezsku:** Spolek pro zakládání knihoven ve Slezsku. *Opavský Týdenník* 26, 3. 10. 1891, č. 77, s. 4–5. Dostupné také z Digitální knihovny MSK: <https://kramerius.svkos.cz/uuid/uuid:ad4e13d0-7f1c-11dd-8369-0013d398622b>
- ŠÍL 2010:** ŠÍL, Jiří. *Vincenc Prasek (1843–1912): má vůle je mým osudem*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, FPF, ÚHV, 2010.
- ŠIMEČEK 1981:** ŠIMEČEK, Zdeněk. Půjčovny knih a čtenářské společnosti v českých zemích a jejich působení do roku 1848. *ČsČH* 29, 1981, č. 1, s. 63–87.
- ŠOPÁK 2013:** ŠOPÁK, Pavel. Kultura-politika-společnost (Počátky mužského pěveckého spolku v Opavě 1847–1856). *ČSM-B* 62, 2013, č. 1, s. 25–36.
- ŠOPÁK 2014:** ŠOPÁK, Pavel. Ernst a Franz Mückuschové z Buchbergu – zakladatelé gymnazijního muzea v Opavě. *Historica Olomucensia* 47, 2014, s. 61–74.
- ŠŮSTKOVÁ 2011:** ŠŮSTKOVÁ, Hana. Vídeň a Opava – politické centrum a periférie, In: PELC, Martin – ŠOPÁK, Pavel – ŠŮSTKOVÁ, Hana. *Opava – Vídeň: měšťanská kultura 19. století mezi periferií a centrem*. Opava: [Slezská univerzita], 2011, s. 25–50.
- Troppau. Wochenbericht 1863:** Troppau. Wochenbericht. *Silesia* 4, 24. 12. 1863, č. 52, s. 494. Dostupné z také z Silesian Digital Library: <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/21434/edition/18768/content?ref=struct>
- Troppauer Bürgerverein 1886:** Troppauer Bürgerverein. *Troppauer Zeitung* 101, 17. 11. 1886, č. 264, s. 3–4.
- Troppauer Lese- und Casinoverein 1894:** Troppauer Lese- und Casinoverein. *Troppauer Zeitung* 109, 27. 2. 1894 č. 46, s. 4.
- Volksbibliothek 1887:** Volksbibliothek. *Troppauer Zeitung* 102, 9. 1. 1887, č. 6, s. 3.
- Volksbibliothek 1889:** Volksbibliothek. *Troppauer Zeitung* 104, 23. 1. 1. 1889, č. 19, s. 4.
- Volksbibliotheks-Verein 1891:** Volksbibliotheks-Verein. *Troppauer Zeitung* 106, 5. 7. 1891, č. 151, s. 4.
- Volksbibliotheks-Verein 1894:** Volksbibliotheks-Verein. *Troppauer Zeitung* 109, 4. 3. 1894, č. 51, s. 5.
- VYHLÍDAL 1900:** VYHLÍDAL, Jan. *Naše Slezsko*. V Praze: Jan Vyhliđal, 1900.

Z Kateřinek 1864: Z Kateřinek. *Opavský besedník* 4, 9. 7. 1864, č. 19, s. 150.

Z Opavy 1864: Z Opavy. *Opavský Besedník* 4, 30. 4. 1864, č. 12, s. 95.

Z Opavy 1865: Z Opavy. *Opavský Besedník* 5, 11. 11. 1865, č. 31, s. 245.

Zemský archiv v Opavě, f. Zemská vláda slezská, k. 1357, inv. č. 1862-1866; k. 1382, č. j. 4482/1896.

Jana Brožovská Onderková

Slezská univerzita

Filozoficko-přírodovědecká fakulta v Opavě

Ústav bohemistiky a knihovnictví

Masarykova třída 343/37

746 01 Opava